
TOPLUMSAL KURAMDA TOPLULUK, GELENEKSEL TOPLUM VE GELENEK

*Abdülkadir Zorlu**

ÖZET

Topluluk ve toplum kavramları toplumsal kuramın ilk olmasa da, önemli ve kapsamlı ikilemlerinden biridir. Bu çalışmada, toplum tipolojileri ve gelenek temel alınarak toplumsal kuramlar ele alınmıştır. Klasik sosyoloji kuramları, tarihsel olarak toplumları bir birine karşıt, topluluk-toplum gibi, iki tipolojiyle değerlendirdi. Çağdaş kuramlar ise, bu iki toplum anlayışını yansıtan bir biçimde bu tipolojileri daha ayrıntılı hâle getirdi. Klasik kuramlarda topluluk ve toplumun kavramsal içerikleri titizlikle bir birinden ayırt edilirken, çağdaş kuramların bir kısmında topluluk içerikleri modernite temelinde kuramsal analize dahil edildi. Çağdaş toplumsal kuramlarda toplumun açıklanması ve geleceğin kurgulanmasında topluluk-toplum gibi ikili ayrımın, modernite temelinde bir kırılmaya uğradığı söylenebilir. Çağdaş kuramlar her ne kadar topluluğun bazı niteliklerine kuramsal analizde yer verseler de "gelenek modernin karşıtı olduğu düşüncesi" bağlamında, klasik kuramla çok şey paylaştılar. Toplumsal kuramın çoğunda, gelenek dönün topluluğuna ait nostaljiler ya da dönün topluluğundan kalma kalıntılar olarak düşünüldü.

* Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Kuram, Topluluk, Toplum, Geleneksel Toplum, Modern Toplum, Din ve Gelenek.

GİRİŞ

Modern bir dünyaya ait bir girişim olan toplumsal kuram, 18. ve 19. yüz yılda şekillenirken sadece toplumu keşfetmez; aynı zamanda topluluğu da keşfeder. Sosyal bilimciler her şeyden önce geleceği modernite temelinde kurgularlar, şimdiki, yeni oluşan toplumu tanımlamayı ve açıklamayı hedef edinirler. Bu tanımlama/açıklama bağlamında geçmişe ait olarak düşünülen geleneğe yeri verilir. Çünkü, toplumsal kavramlaştırma/kavrama topluluk ve toplum olarak nitelenen iki toplum tipinin karşılaştırılması üzerinde kurulur. Geleneksel toplumdan modern topluma geçildiği düşüncesi ortak paydadır. Fakat, toplulukların nasıl değiştiği ya da bu değişmeyi sağlayan faktörlerin ne olduğu konusu tartışmalıdır. 1960'lara gelindiğinde modern toplumlardan post-modern toplumlara doğru bir evrilmenin yaşandığı dillendirildi. Daha sonra ise, globalleşme tartışmaları gündeme geldi. Modern-postmodern/global tartışması geleneksel olanı da içeren bir biçimde "modernitenin" ne olduğu tartışmasına bıraktı. Erken dönemde topluluk-toplum karşıtlığında ele alınan toplum, 1960'lardan sonra geleneksel, modern ve post-modern olmak üzere üçlü tipoloji bağlamında yeniden değerlendirilmeye başlandı.

TOPLUMSAL KURAM, TOPLULUK VE GELENEKSEL TOPLUM

Sosyolojide ikili toplum sınıflandırma kategorilerinin isimlendirmesi toplum bilimcilerine göre değişse de içerikleri birbirlerine benzer özellikler taşır. Bu benzerlikleri ele almadan önce belli başlı toplum bilimcilerin ikili toplum tasniflerine kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Sosyolojide toplum sınıflandırmalarının ilklerinden birini Alman sosyolog Tönnies yapmıştır. Tönnies insan varoluşlarını topluluk/cemaat (Gemeinschaft) ve toplum/cemiyet (Gesellschaft) olmak üzere iki başlık altında toplamıştır (Tönnies 1955: 42-91). Ona göre, cemaatler, ırk, kültür bakımından homojen ünitelerden oluşmuştur. Bireyler arasındaki ilişkiler içten, duygusal olan topluluklardır. Cemiyetler ise, ırk, ekonomik, sosyal ve kültürel bakımdan farklılaşmış, diğerine oranla mekan açısından daha geniş alanı kapsayan ve heterojen toplumlardır. Cemaatte, temel toplumsal kurumlar aile ve kilisedir. Cemiyette insanlararası ilişkiler gayr-i şahsîdir. İş bölümü, menfaate dayalı toplumdur ve toplumsal ilişkilere katılma iradeye

bağlıdır. Burada aile ve kilise bağları çözülmekte, ekonomi hukuka dayalı ilişkiler ve sözleşmeler yoğunluk kazanmaktadır. Cemaatten cemiyete geçiş, insanlık evriminin gelişimini gösterir. Birinci tipteki ilişkiler doğal toplumun istençleriyle oluşurken, ikincisinde insanlığın gelişmesiyle oluşmuş olan sözleşmelerle, bireyin istençleriyle şekillenir. Doğal istençler, köylü, işçi, kadın ve genç insanlarla ilgili olarak ele alınırken; rasyonel istençler, üst tabaka iş adamları, bilimsellik, kişinin otoritesi, erkek ve yaşlı insanlar bağlamında ele alınmaktadır.

Tönnies'in bu ayrımı Fransız sosyolojisinde Durkheim'i etkilemiştir. Durkheim insan kolektiflerini mekanik dayanışma toplulukları ve organik dayanışma toplumları olarak analiz eder (Durkheim 1984: 31-87). Bu iki kolektif biçimleri birbirinden ayıran şey, dayanışma biçimleridir. Ona göre, mekanik toplumlarda dayanışma, toplumsal bütünleşme benzerliklerle; aynı türden âdetlerle, geleneklerle, dinî inanç ve tasavvurlarla sağlanmıştır. Nüfusun yoğunlaşmasıyla oluşan organik dayanışma toplumunda toplumsal bütünleşme, iş bölümü ve fonksiyonel farklılaşmayla gerçekleşir. Bir anlamda benzerliğin zorunlu dayanışması, farklılaşmanın karşılıklı bağımlılığına dönüşür.

Robert Redfield (1962) bu ikili ayrımı, "folk" ve "şehir" toplumları olarak kavramlaştırır. Folk toplumu, küçük, kapalı, akraba ilişkilerinin yoğun olduğu, basit teknoloji temelinde ekonomik yapıya sahiptir. Gündelik hayat din, gelenek ve göreneklerle biçimlenir. Şehir toplumu, toplulukların karşılıklı teması ve ilişkilerin yoğunluğu ile heterojen bir yapıya sahip olmuştur. Gündelik hayatta akrabalık ilişkileri ve dinin etkisi azalmaya başlamıştır. Gelişen teknoloji ile ekonomik ilişkiler ağırlık kazanmıştır.

Howard Becker ise (1968), toplumları "kutsal" (sacred) ve "seküler" (secular) olmak üzere iki karşıt başlık altında toplar. Bu ayrımlar Durkheim'in din sosyolojisinde yaptığı kutsal ve seküler ayrımını andırır gibidir. Becker'e göre "kutsal" toplumlar âdet, görenek ve geleneklere bağlı olan toplumlardır. Bu gelenekler, toplumsal pratiklerle; âyin ve törenlerle kuvvetlendirilmiştir. Dünya görüşü, sözlü kültür, ata sözleri, masallar ve mitolojilerle temellenir. Âyin ve törenler dünya görüşüne devamlılık sağlar. Aynı zamanda yaşlılar, toplumsal düzene liderlik eder ve yönetirler. Seküler toplum, iletişim araçlarının gelişmesiyle oluşmaya başlar, gündelik hayat akıllı ve hukuk aracılığıyla düzenlenir. Seküler toplum, ekonomi, iş bölümü ve bireyci faydacılığın zirveye ulaştığı kozmopolit bir toplumdur.

Spencer'e göre (1972) tarihsel gelişmenin evrimi savaşı toplumdan, sanayi toplumuna doğrudur. Bu evrim süreci askerî militanlığın zorunluluğu-

nun hâkim olduğu toplumdan serbest katılımın ilke olduğu barışçı sanayi toplumuna doğru bir gidiştir. Sanayi toplumu iş bölümü, serbest ticaret ve demokratik toplum sistemine, bir hat üzerinde ilerlemektedir. Bu yaklaşımla Spencer'in, dünün toplumunu değerlendirmesi açısından diğerlerinden önemli farklılığı bulunmaktadır.

Spencer, dün ile bu günü karşılaştırırken, diğerlerinde olduğu gibi daha geriye giderek kabile ve köyle karşılaştırmaz. Dünün hemen ardındaki kent devletlerini ve İmparatorlukları göz önüne alarak toplum tipolojisini oluşturur. Bu çerçevede Spencer'in tipolojisi bir yana bırakılırsa, diğerlerinde toplum tipleri için, ilkel insanlık aşaması olarak düşünülen, kabile, köy gibi birimler temel dayanaktır. Bu bağlamda diğerlerinin ortak paydası, kabileden, köyden kente dönüşümün betimlemesini yapmalarıdır. Bu nedenle de benzerliğe dayanan dayanışma biçimleri ve homojen özellikler ön plan çıkar. Bu tutumla dünün ne kadar statik, toplumsal hareketliğin ve değişimin de hemen hemen olmadığı bir geleneksel toplum kategorisi çizilir. Bir anlamda modern/sanayi öncesi kenetsel birimler değil de, kabile ve köyden yola çıkılarak bu varsayımları kanıtlamak daha kolay gibi görünmektedir. Eğer, farklı dillerden, dinlerden, ırklardan oluşan ve askerî, dinsel ve ticaret gibi sınıflardan oluşan kent devletleri ve imparatorluklar göz önüne alınırsa bu homojenlikler geçerliliğini yitirir. Böylece, tarihsel olarak sanayileşmenin/kapitalistleşmenin epeyce uzağında olan hordeden, kabileden, köyden; tipoloji olarak cemaatten/topluluktan değişim sürecini başlatmak radikal bir değişimin olduğunu kanıtlamak için daha kolay olacaktır. Oysa, insanlığın evrimi hordeden, kabileden ve köyden başlamış olabilir fakat, sanayileşme İmparatorluğun gölgesindeki kentlerde başlamıştır.

Hiç şüphesiz ki, bu ikili toplum tipolojilerinden en popüler olanları ve daha sonraki toplum bilimcileri etkileyenleri Tönnies ve Durkheim'in tipolojileridir. Tönnies, topluluk kategorisinde aile ve kilise kurumuna ağırlık verirken Durkheim daha çok dine ağırlık verir. Durkheim, topluluğun doğası hakkında Tönnies'le hemfikir olmuştur. Fakat, toplumu değerlendirmede ondan ayrılmıştır. Tönnies'in toplumunda bireysellik başattı. Toplum, rasyonel sözleşmeler, para ve kapitalist ilişkilerle şekillenen yapay bir tür olarak görmüştür. Oysa, Durkheim'e göre toplum yapay değildir ve toplulukta olduğu gibi birey üstü kolektiflikler mevcuttur. Bireyler, kendi başlarına toplumsal hayatın dengesini sağlayamazlar. Merkezî güç olarak devletin hükümleri dışsal bir zorlama olarak bir işlev üstlenir fakat, bu da yeterli değildir. Böylece onun için toplumsal baskı konusu sadece akademik sorun değil, aynı zamanda Fransa'nın III. Cumhuriyet rejimine meşruluk kazandırma sorunuydu (Tiryakian 1990: 208, 209, 206). Kesler'in ifadesiyle

toplumsal baskı denilen şey, bir kralın ya da bir şefin baskısıdır (Çelebi ve Kızılcılık 2002: 117). Bir metafor olarak horde ya da köy benzerliğine dayalı ve farklılaşmamış topluluktan, farklılaşmanın dayanışmasıyla oluşan topluma geçiş argümanı, aynı zamanda ulusallaşma sürecine bilimsel olarak meşruiyet kazandırma girişimidir de.

Weber, Tönnies'ten etkilenerek toplumsal ilişkileri türlerine göre toplumsal oluşumları, topluluklaşma (communal-Vergemeinschaftung) ve toplumaşma (Associative-Vergesellschaftung) terimleriyle çözümler (Weber 1978: 40-43). Burada dikkati çeken konu, "Vergesellschaftung" teriminin İngilizce karşılığı olarak "society" ya da türevlerinin değil, "associative" teriminin uygun görülmesidir. Bu bağlamda Weber, bu kavramları Tönnies'ten etkilenmeyle oluşturduğunu fakat, onun kullanımından farklı bağlamlarda kullandığını ifade eder. Tönnies'in bu kavramları kendine özgü amaçlar doğrultusunda kullandığını, bunun da kendisi için yararlı olmayacağını belirtir. Bununla birlikte Weber, topluluklaşma ve toplumaşma kavramlarını kendi anlam içeriği içinde kullanırken, bu ikisini karşıtlık içinde değil, bir süreklilik bağlamında kullanır. Bu tutum ise, Tönnies'in topluluk ve toplum karşıtlığından uzak durmak demektir. Weber, toplumaşmayla, katılanların değersel ve akılcı-amaçsal motiflerle bir araya gelip sosyal ilişkilerle oluşturdukları birlikleri ya da "toplumu" anlatmak ister. Katılanların öznel, duygusal ve geleneksel motiflerle bir araya gelerek bir toplumsal ilişkiler bağlantısını oluşturmalarını "topluluk" diye adlandırır. Topluluk ilişkileri, duygusal ve geleneksel eylemler üzerine kurulur. Örneğin, din adamları birliği, sevgi, sadakat birlikteliği, meslek birlikleri ve ulusal topluluk, duygusal ve geleneksel eylemle biçimlenen birer topluluk olma halleridir. Ona göre, sosyal/toplumsal ilişkilerin geneli bir boyutta topluluklaşma, bir boyutta da toplumaşmalardır. Bu çerçevede, aile dernek, siyasal parti ve ulus gibi birliktelikler içerdikleri duygusallık ve geleneksellik motifleri ile topluluk; rasyonel ve sözleşmeye dayalı yönleriyle de toplum niteliğindedirler. Aile, duygusal ve aşk bağlamıyla "topluluklaşmanın"; iki kişi arasındaki yapılan evlilik sözleşmesiyle "toplumaşmanın" birliğidir. Aynı şekilde ulus/millet, hukuksal olarak vatandaşlık kadar; bir ulusa/millete ait olma duygusunu gerektirdiği için, toplum ve topluluk ilişkilerinin birlikte var olduğu bir düzlemidir.

Weber'e göre aynı türden durumlara, sosyal eylem biçimlerine ve değerlere sahip olmak, topluluklaşmayı getirmez. Ancak, bireyler bir birlikte varolma duygusuna sahip olduğunda, sosyal eylemleri karşılıklı birbirlerine yöneldiğinde, aralarında paylaştıkları zaman arttığında, aralarında daha kapsamlı sosyal ilişkiler meydana getirirler. "Bu ilişkiler, birlikte varolma

duygusunu meydana getirdiği zaman, topluluk doğar” (Weber 1978: 42). Dil, aile ve miras alınan ortak bir gelenek, topluluk oluşumunu kolaylaştırır. Fakat, bunlar tek başına topluluğun oluşumu için yeterli değildir. İlk önce bunların aktörlerin diyalogunda ortak bir varolma paydasında birbirine yönelmiş olması gerekir.

Spencer ve Weber’in ikili ayırım kategorileri dışındaki tipolojiler, Avrupa toplumlarının değişimini, gelenekselden moderne geçişini açıklamada yetersizdirler. Spencer’ın yaklaşımında, kent devletleri, ulusal monarşiler, Feodal prenslikler ve Kutsal Roma İmparatorluğu arasındaki dörtgen alanda başlayan egemenliğe ve savaşa dayalı toplumdaki, ekonomiyle gelişen demokrasi, sözleşme toplumuna doğru bir evrim anlayışıyla Avrupa tarihi bir ölçüde işin içine girmekte ve dünyanın doğası açıklama olanağı bulmaktadır. Diğerleri için Ortaçağ Avrupa tarihi unutulmuş ve unutulması gereken tarihsel bir evredir. Bunu sağlayan şey de geleneksel olanı köy gibi yapılara indirmektir. Buna rağmen Spencer, toplumlar arası kavgayı, kaynak rekabeti ve ekonomik rekabet olarak görürken, bu rekabet içinde ulusal ve uluslararası askerî politikaların¹ etkilerini geçiştirir. Weber ise, duygusal, geleneksel ve değersel akılcı sosyal eylem tipinden, geleneksel otorite tipinden, değersel akılcı ve amaçsal akılcı eylem tipine ve yasal/hukuksal egemenlik tipine doğru bir tarihsel değişiminin portesini çizer. Bir ölçüde Avrupa tarihi açıklanmış olunur.

Bu tipolojilerin ortak noktalarından biri, toplumun, iş bölümü, hukuk, rasyonelleşme, bilim, demokrasi gibi modern temalarla şekillendiği konusudur. Topluluk, mekanik dayanışma, kutsal, folk, askerî, geleneksel kavramları geçmişe; toplum, organik dayanışma, seküler, kent, endüstri, rasyonel/hukuk kavramları bu güne ve geleceğe gönderme yapar. Diğer taraftan da birincilerin köyün; ikincilerin de kentin genel karakterini oluşturduğu kabul edilir. Reissman’da olduğu gibi, birbirine karşıt olarak düşünülen bu

¹ Mills’e göre (1974), “Amerikan toplumu dünyanın bir numaralı sanayi toplumu olmuş, aynı zamanda, dünyanın önde gelen “askerî devleti” [military state] görünümü kazanmıştır”. “Amerikan, kapitalizmi büyük ölçüde, askerî bir kapitalizm niteliği kazanmıştır” tır (s. 295, 384). Mills, toplumbilimde, kamu toplumu ve kitle toplumu olmak üzere yeni bir ikili tipoloji geliştirerek bu tipolojilerle Amerikan toplumunu değerlendirir. Ona göre, Amerikan toplumu giderek kamu toplumu olmaktan çıkarak kitle toplumu haline gelmektedir. Kısaca kamu toplumu, fikirlerin, kanaatlerin serbestçe ifade edildiği ve kamusal eylem/sivil toplum aracılığıyla ulusal politikaları etkileme olanağının olduğu bir toplumdur. Kitle toplumu ise, kamu oyununun oluşumunu iktidar elitlerinin gizli/açık etkilerle büyük ölçüde belirledikleri bir toplumdur. Bunun temel nedenlerinden birisi, kitle iletişim araçlarının tekelleşmesidir; diğeri ise, siyasetçi, iş adamı ve askerden oluşan üçlü dikta tarafından kitle iletişiminin yönlendirilmesidir.

öğeler, köyden kente değişimin evrimsel tasvirini yapmak için kullanılır (Reissman 1964: 123).

Spencer ve Weber'in dışındaki klasik kuramların değişmeyi açıklamadaki yetersizliğine karşın, çağdaş toplumbilim kuramları, Avrupa toplumlarının değişim sürecini daha gerçekçi düzeyde açıklamak için modern toplumları, ilkel ve geleneksel olarak ayırırlar. Çağdaş kuramlarda ikili toplum tipolojiler yerini üçlü tipolojilere bırakır. Aynı zamanda, klasik kuramlardaki topluluk ve toplum tipolojilerinin karşılığı, bir ölçüde, ikisi arasında etkileşim öngören kuramsal çözümlenmelerle kırılmaya uğrar. Ki, bu iki tip arasında karşılığı varsaymayan ve sürekliliği vurgulayan Weber'dir.

Çağdaş kuramlar içinde üçlü toplum tipolojisiyle toplumları açıklama girişimi, Parsons, Habermas ve Giddens tarafından yapılır. Parsons toplumları ilkel (ilkel ve ileri ilkel) geçiş (arkaik ve ileri geçiş) ve modern toplumlar olarak sınıflar (Scott 1995:69) Habermas ilkel, geleneksel (Mısır, Yunan, Çin ve Roma gibi arkaik ve gelişmiş) ve modern (liberal ve örgütlü kapitalizm) olmak üzere toplumları üç ana başlıkta ele alır. Ona göre, ilkel toplumda akraba ilişkileri, geleneksel toplumda politik sınıf ve modern toplumda ise piyasa egemendir (s. 246). Giddens ise, toplumları sınıfsız kabile toplumları, sınıfsal olarak bölünmüş geleneksel (Şehir devleti, İmparatorluk ve feodal) ve modern sınıflı toplumlar (kapitalist ve sosyalist) olarak değerlendirir (s. 219). Diğer taraftan da kabile ve geleneksel toplumlar modern öncesi toplumlardır. Böylece çağdaş kuramların klasik kuramdan üç noktada farklılaştığı söylenebilir.

Birincisi, klasik kuramın topluluk kavramı içerisinde ele aldığı konuları; ilkel ve geleneksel olmak üzere iki kategoride değerlendirmesidir. İlkel toplum kategorisinde daha çok köy ve buna dayalı yapılar; akraba ilişkilerinin toplumsal düzeni şekillendirmesi ve ekonomide tarımın egemen olması gibi konular kavranmaya çalışılır. Bu ayrıma göre, geleneksel toplumlar ekonomik, politik ve kültürel açıdan insanlığın bir düzeyde gelişmesini temsil eden modern öncesi aşamadır.

Birincisiyle bağlantılı olarak çağdaş kuramların klasik kuramlardan farklılaştığı ikinci nokta, geleneksel toplumlar statik, homojen değil, bilakis politik, toplumsal, dinsel ve kültürel farklılaşmanın belirli düzeyde mevcut olduğu toplumlardır. Giddens'e göre geleneksel toplumlar ekonomik ve politik olarak çeşitlenmiştir. Bu iki temel üzerinde sınıfların yeniden üretildiği, kenti ve köyü içine alan bir yapıya sahiptir. Politik olarak başat sınıfların mekanı kent ve artı ürünün üretildiği ve kente transfer edildiği köy, geleneksel toplumun iki ögesidir. Kent devletleri açısından da nüfus, kent va-

tandaşlığı ile nüfusun diğer kısmı arasında bir bölünmüşlüğe sahiptir. Geleneksel toplumda kent-köy arasındaki bağlar ve genel olarak da sistemin bütünleşmesi zayıftır. Köy, görenek ve akraba ilişkileriyle düzenlenirken, kent farklı dinlerin, dillerin ve kültürlerin mekanı olarak daha çok politik iktidarlar tarafından düzenlenir. Geleneksel toplumda, halklar zenginlik ve imtiyaz ile geniş bir sınıfsal bir bölünmeye uğramıştır fakat, sınıfsal bölünme modern toplumdan farklıdır. Çünkü, kırsal köylü ile kentsel sınıfları karşı karşıya getirebilecek araçlar/bağlar eksiktir (Scott 1995: 221). Parsons ve Habermas ise, geleneksel toplumu ekonomik ve politik sistemlerde farklılaşmanın olduğu bir toplum olarak düşünürler. Bunların meşruiyeti dinle temellenir. Habermas'a göre geleneksel toplumda politik sınıflar egemendir. Bu yapının kırılmasının nedeni bürokrasinin ve rasyonalitenin gelişmesidir (s. 247).

Parsons'a göre, yazının gelişmesi ilkel toplumla arkaik toplumu birbirinden ayırır. Geçiş toplumunda yazı; dil, bilgi ve dinsel metinler hem idarî amaçlı hem de dinsel meşruiyet için kullanılır. Dinsel meşrulaştırma toplumdan farklılaşmış rahipler grubunun işi olarak görülür. Geçiş toplumunda, rahipler grubu bürokratik bir kurumlaşma biçimiyle örgütlenmiştir. Aynı zamanda politik kurum olarak imparatorluklar geniş coğrafyalara yayılır ve güçlenirler. Geçiş toplumunda hem genel anlamda bilgi birikimi artar, hem de dinî bilgi ile seküler insan bilgisi arasındaki karşıtlık ortaya çıkar. Başka bir ifadeyle doğa-doğa üstü arasındaki tartışma/bilgi yoğunlaşması, seküler kültürün gelişmesine katkıda bulunur. Kilise içinde seküler kültür gelişir. Böylece kültürel sistem olarak Hıristiyanlık içindeki ikileşme ve Roma'ya karşı güç mücadelesi, modern toplumun doğuşunun kökenlerini hazırlar. Modern toplum kendisini, ulusal Protestan kiliseleri ve vatan ulusallığı ile kurar. Ona göre yapısal farklılaşmalar, otoritelerin, anlam sistemi olarak kiliselerin çeşitlenmesi, genelleşmesi, ulusallaşması, İngiltere'de sanayi devrimi ve Fransa'da ise siyasal devrim olmak üzere iki devrimle sonuçlanmıştır. Parsons, toplumun değişmesiyle temel değerlerin değişmeyeceğini ve bu değerlerin devam edeceğini hatırlatır. Modern Amerikan toplumunun Protestan geleneğiyle biçimlendiğini kabul eder. Dindeki rasyonelleşmenin dinin işlevlerini yerine getirmede engel teşkil etmediğini düşünür. Amerikan toplumunda, ekonomik, politik ve sosyal sistemin temelini Protestan gelenekle şekillendiğini belirtir. Toplumun değişmesiyle temel değerlerin değişmeyeceğini, bu değişmeyle birlikte kültürel değerlerin yeniden yorumlanacağını vurgular (Beckford 1989: 63).

Çağdaş kuramların klasik kuramlardan farklılaştığı üçüncü nokta ise, klasik kuramların birbirine karşıt olarak kurguladıkları topluluk ve toplum içeriklerini bir kuramsal ilgede bir araya getirme, uzlaştırmadan çok

ilintilendirme çabasıdır. Bu bağlamda Parsons, toplumsal sistem çözümlemesinin ana iskeletini oluşturan beşli şemayı Tönnies'in topluluk ve toplum tipolojisinden türetmiştir. Böylece aktörün toplumsal eylemi, topluluk ve toplum karşılığında değil, ikisinin diyalogunda oluştuğu varsayılır. Bunlar aktörün davranışının iki bağlamı olarak düşünülür. Kısa olarak bu beşli şema şunlardan oluşur: 1. Duygusalılık - duygusal nötrlük. 2. Bireysel yönelim - kolektif yönelim. 3. Evrensellik - özgüllük. 4. Nitelik- performans. 5. Belirlilik (Sınırlılık)- yaygınlık. Bunlardan birinciler topluğun; ikinciler ise, toplum tipolojilerinin içerikleri gibidirler. Örneğin nitelik, bireyin doğuştan gelen statüsüne işaret ederken, performans kişinin kendi elde ettiği becerisine ya da çabasına işaret eder (Polama 1993: 152-153). Burada önemli olan, davranışların tek yönlü değil, iki yönde de olabilmesinin altının çizilmesidir. Habermas ise, bir bağlamda Parsons'ın bu beşli şemasıyla emek ve etkileşim kavramları temelinde yeni bir başlangıç yapar. Klasik kuramın karşıtlıklarını uyumlaştırmaya çalışır. Böylece "Habermas, teori-pratik, akıl-Aydınlanma, özne-nesne, aşkın-ampirik arasındaki bağı yeniden inşa etmektedir." (Çiğdem 1992: 111).

Daha kapsamlı düzeyde modern toplum-siyaset örgütlenmeyi konu alan, diyalog, karşılıklı konuşma, çarpıtılmış iletişim, topluluk erdemi, topluluk adaleti gibi kavramlar üzerinden tartışma yürüten, Gadamer, Habermas, Rorty, Arendt, Taylor, MacIntyre gibi eleştirel siyaset "... düşünürlerinin tümü modern toplumu eleştirilerinde, idealleştirdikleri özgürlük ve siyasal iktidar kavramlarını ifade ederken, "toplum"(society) kavramını değil, topluluk (community) kavramını kullanmaktadırlar" (Köker 1998: 96-97). Böylece, kuramsal analizde evrensellik ile özgüllük/tikel/yerelin, ekonomik belirlenim ile sembolik etkileşimin, yapı ile oluşumun sentezlemesine doğru bir anlayışın geliştiği söylenebilir.

TOPLUMSAL KURAM VE GELENEK

Burada, biri klasiklerden Weber; diğeri ise, çağdaşlardan Giddens olmak üzere iki sosyal bilimcinin gelenek üzerine düşünceleri ele alınmıştır. Weber'in odaklandığı temel konu gelenekle ile ekonomi arasındaki ilişkilerdir. Giddens'in odaklandığı konu ise, gelenek ile toplumsal risk alanlarıyla ilişkilidir. Her ikisinde de ortak payda modernite temelinde geleneği değerlendirmektir.

Weber, sosyal ilişkileri ve eylemleri kullanım/görenek (Brauch) ve gelenek (Sitte) kavramlarıyla anlamaya başlar (Weber 1978: 29). Sosyal eylemin ortaya çıkışını ve kısa sürede kullanımını görenek olarak adlandırır. Bir sosyal eylem, aktörlerin bir kesimi tarafından uygulanmasıyla ve kısa bir sü-

rede düzenlilik kazandırmasıyla görenek haline gelir. Göreneğin, uzun bir sürede uygulanması ve yaşanmasıyla gelenek oluşur. Bu bağlamda görenek modayı içerir. Gelenekten farklı olarak, görenek yeniliğiyle belirginleşir. Gelenek ise, eskiyi ve kalıcı olanı ima eder. Görenek ve teâmülün kullanımı modaya çok yakındır. Ama, teâmülün görenekten daha dar anlamda bir kullanımı vardır. Her ikisinde de tıpkı modada olduğu gibi belirli toplumsal kesime atfedilen saygınlığa ve prestije benzer duyulan ilgi ile ilişkisi vardır. Gelenek, teâmül ve yasadan farklı olarak dışsal güvencesi olmayan bir kuraldır. Teâmülün geçerliliği ya da dışsal güvencesi, bir grup insan arasında onaylanmış ve ona aykırı davranıldığında kınanmayla garanti altına alınmış olmasıdır. Ona göre, geleneğin böyle bir garantisi yoktur. Çünkü aktör kendi özgür isteğiyle ona uyabilir, grubun diğer üyelerinden söz konusu geleceğe saygı duymasını bekleyebilir. Fakat, "gelenek her yerde güçlendirilmek istenen geçerliğin kaynağı olmuştur" (Weber: 1978: 29).

Weber, görenek, gelenek ve moda kavramsal üçlüsü tartışmasında, tartışmayı ileriye götürmez. "Burada bununla [modayla] daha fazla ilgilenmeyeceği"ni ifade ederek bu tartışmayı keser atar. Eğer görenek, modayla, yeniyle ilgili; gelenek de eski ve kalıcı olanla ilgili ise, gelenek, moda içerisinde klasik olanı hatırlatır gibidir. Modanın dönüp dolaşıp geldiği ve yeni bir başlangıç yaptığı yer, klasik olandır. Moda stillerinde yeniler hep yenileri takip eder; fakat, bu stillerde kalıcı olan klasik olandır. Görenek, yeni ve sürekli değişen; yeni ise, fırtınalı bir yolculuktur, dönüp dolaştığı ve geleceği yer sakın bir limandır, klasik olandır, gelenektir. Ya da fırtınalı bir denizde heyecanlı bir yolculuğu sürekli kılmak ve sakın bir limana demir atmama durumudur. Shils moda ile gelenek arasındaki ilişkiyi şöyle ifade eder: "Bir moda kısa ömrü içinde, nispeten süratle ve nüfusun önemli bir miktarını aşan sayıda alıcı bulmalıdır; oysa bir gelenek, uzun bir ömrü bulunduğu için daha tedricî olarak büyür." (Shils 2003: 114). Şimdi, Weber'in gelenekle epeyce ilişkisi olan, başta geleneksel eylem olmak üzere sosyal eylem tiplerine kısaca değinelim.

Weber aktörlerin olası eylemlerini dört tipolojide ele alır. 1. Amaçsal akılcı eylem; araçların ve amaçların rasyonel olarak seçildiği eylemdir. 2. Değersel akılcı eylem; bireyin beklediği sonuçtan bağımsız, bilinçli olarak inandığı belli bir değer içinde, etnik, estetik, dinsel ve bezeri bağlamlar uğruna eylemde bulunmasıdır. 3. Duygusal eylem; duygusal ve heyecanlara bağlı olarak yapılan eylemlerdir. 4. Geleneksel eylem; uzun bir süredir bilinen, uygulanan alışkanlıklara bağlı olarak eylemde bulunmaktır (Weber 1978: 24-25).

Bu eylemler Aron'un örnekleriyle daha açıklık kazanabilir. Amaçsal akıl-

cı eylem, para kazanmak isteyen tâcirin uyguladığı davranışlardır. Değersel akılcı eylem, gemiyle birlikte batan kaptanın davranışdır. Burada kaptanın davranışı, batan gemiyi terk etmenin şerefe gölge düşüreceği inancıyla, şeref düşüncesine bağlı kaldığı için akılcıdır. Sınirlerinin denetimini yitiren futbolcunun attığı yumruk da, duygusal eyleme örnektir. Bu eylem ne maç ne de değer bağlamında eylemle ilişkilidir; aktörün belli koşullarda duyguları önemlidir. Geleneksel eylemde ise, "aktörün ne bir amaç tasarlaması, ne bir değer göz önüne alması, ne de heyecanla harekete geçirilmesi gerekir; aktör, sadece uzun bir uygulamayla yerleşmiş bir tepkiye uyar." (Aron 1989: 347). Weber'in ifadesiyle, "Geleneksel eylem, çoğu kez yaşanılmış tecrübelerle elde edilen bir tutum doğrultusunda, bilinen uyaranlara karşı verilen tepkilerdir." (Weber 1978: 25). Weber'deki anlamıyla geleneksel, her haliyle statik, değişmezdir. Aynı zamanda korunaksızdır. Diğer taraftan da, ezeli geçmişin iktidarı olarak gelenek, hatırlanmayacak kadar eski uygulamaları kabul etmeyle, alışkanlıkların kutsallaştırdığı göreneklerdir (Weber 1987: 81).

Weber, değersel akılcı, araçsal akılcı eylem tipi ile ya da ikisini harmanlayarak Protestan geleneğini ele alır. Geleneksel eylem tipi ile, başta Katolik gelenek olmak üzere, Protestanlığa benzemeyen diğer dinsel gelenekleri çözümler. Katolik geleneğinin temsilcileri insan bilimlerini öğreten okulları tercih ederlerken, Protestan geleneğinin temsilcileri, iş ve ticaretle ilgili yüksele okulları tercih ederler. Katolikler öte dünyalıdır. Protestan ise, bu dünyalıdır (Weber 1958: 38, 40-41). Bu çerçevede onun, ilk ve temel çabası Protestan geleneğinin, Katolik geleneğine ne kadar benzemez olduğunu kanıtlamaktır. Böylece, kapitalizm ile Protestan geleneği arasındaki anlam düzlemindeki uyum ve kapitalizm ile Katolik gelenek arasındaki anlamsız uyumsuzluğu göstermektedir. Rekabet halindeki iki gelenekten birinin tercih etmek, değerlerle ilgili bir tercih olmakla birlikte, kaçınılmaz olarak da Almanya'nın uluslaşma ve sanayileşme süreci açısından politik bir tercihtir. Geleneksel tip olarak analiz edilen Katolik gelenek, statiktir. Weber'de, Katolik geleneğin statik olması nedeniyle zaten tarih dışı olma varsayımı vardır. Protestan gelenek değişen, rasyonelleşen ve koşullara uyum sağlayan bir gelenektir. Onun çözümlenmesiyle, rasyonelleştiği için de büyüü bozulan bir gelenek olarak Protestanlık, daha önceki üstlendiği işlevlerin büyük bir kısmını yerine getiremeyen gelenektir.

Bir düşünür olarak Weber, cinsel ilişkiyi yeniden üretim için zorunlu bir kötülük ve evliğı, hayvanî duyguların kurumsal meşrulaştırması olarak ele alır. Ona göre her zaman için dinin görevi, "cinsel düşkünlüğü" bertaraf etmektir. Bir Protestan olarak Weber'in bu yorumu geleneğin statik olma durumunu ifade eden en iyi ifadedir (Turner 1991: 185, 240). Oysa, Protestan

mezhepleri ve kiliseleri Katolik kiliselerin evlenme yasağını bilinçli olarak ortadan kaldırmışlardı; örnek aile olarakda Protestan aileyi, eşini ve yeni tip papaz ailesini oluşturmuşlardı (Hof 1995: 52). Protestan mezhepleri Katolik kiliselerin evlenme yasağını değiştirerek geleneğin değişebilirliğini ve statiklik olmayacağını kanıtlamışlardır. Bu bağlamda geleneğin statik olduğu düşüncesi, Weber'in gelenekle ilgili inancından ve tanumundan kaynaklanır; değişmezliğinden değil.

Giddens ise, modern öncesi, modern-postmodern/global tartışması bağlamında; geleneksel olanın, dünün geleneksel toplumunda ve bu günün, postmodern ya da modernliğin radikalleştiği toplumda, geleneğin hallerini çözümlenmeye çalışır. Sosyoloji kuramlarında uzun bir dönemin sonunda din/gelenekle ilgili çözümlenme girişimlerinden birisini Giddens yapar. Bu anlamda konunun nasıl analiz edildiği bir yana, konunun küreselleşmeyle yeniden gündeme alınması önemlidir. Gelenekle ilgili, onun ne olduğuna dair açıklamaları, klasik sosyoloji kuramalarının bakış açısıyla paralellikler barındırır.

Ona göre, gelenek, onun temsilcisi bir grup, biz-öteki, iyi-kötü arasında ayrımlar yapan semboller, ayrıcalıklı bir mekan ve zamansallıkla ilgili bir sistem üzerine kurulur. Gelenek, geleneksel toplumun tabakalarını bir arada tutan çimentodur. Geleneksel toplumda akrabalık ilişkileri, din ve gelenek, güven ortamını sağlar (Giddens 1998: 100). Fakat, geleneğin gücü yazının kullanılmasının yayılmasıyla azalır. Düşünümsellik başta olmak üzere, simgesel ve uzmanlık gibi yerinden çıkarma sistemleri, gelenekten moderne doğru sürekli bir kopuş sürecini gerçekleştirir.

Diğer taraftan, Giddens'a göre birey, sadece tercihlerden oluşan bir yaşam tarzı takip etmez, aynı zamanda bunu yapmak için önemli bir güç harcar. Birey seçmek zorunda değildir, ama seçer. Yaşam tarzı, rutin bir pratik hâline gelmiştir. Herkes her gün küçük kararlar verir; ne yiyeceği, ne giyeceği, işte nasıl davranacağı ve akşam kiminle buluşacağı rutin bir sorun haline gelmiştir. Ki, bütün seçmelerin bir ya da birden fazla sonuçları vardır. Bunların hepsi bizim kararlarımızdır. Bu kararlar bizim yapacaklarımızdır ve en az kararlar kadar bunları nasıl yapacağımız da önemlidir (Giddens 1991: 81). Modern toplumda bireylerin tercihlerinin önemli olduğunu ve bu tercihlerle bireylerin bir yaşam tarzı inşa ettiklerini ifade etmesine rağmen, gelenek ve dinle bir yaşam tarzı inşa etmenin nerede ise imkansız olduğunu ve böyle bir durumun olmasının da anlamı olmadığını ifade eder. Ona göre, "Dünyevî özelliklerin ağır bastığı bir ortamda, riski, Tanrısal kadere ("fortune"a) çevirmeye çalışmanın çeşitli yolları var; ancak bunlar, gerçekten

etkili psikolojik destekleyiciler olmaktan çok, öylesine inanılan hurâfeler olarak kalır.” (Giddens 1998: 126).

Giddens kuramında, daha önceki kuramcılara göre daha kapsamlı çerçeveye sunar. Savaş, mahremiyetin dönüşümü, para gibi bir çok konuya kuramında yer verir. Fakat, din ve gelenek konusunda Durkheim’le bir çok ortak noktayı paylaşır. Din ve geleneği geçmişe, topluluğa ait şeyler olarak görür ve onları belirli bir toplum yapısına indirger. Durkheim, “totemizmden ilahî dinlere kadar, dinler arasındaki tüm temel farklılıkları inkâr eder.” (Keat ve Urry 2001: 140). Aynı şekilde, Giddens da dinlerin ve geleneklerin aralarında her hangi bir fark yokmuş gibi, onları bir potada eriterek, modern öncesi topluluğun işlevsellikleri olarak sunar. Geleneksel toplumda farklı kültürler/gelenekler birbirinden bağımsız varlıklarını sürdürmüşlerdir. Fakat, geleneksel sonrası/küreselleşmiş toplumda kültürlerin ayrı bulunma olasılığı yoktur. Bu toplumlar, geleneğin bitişiyle başlayan toplumlardır (Aysoy 2003: 54). Geleneğin, fuzûlî ve görmezlikten gelenebilir bir kategori olarak (Shils 2003: 106) yeniden ele alınma zorunluluğunun hissedilmesi, dönemsel açıdan anlamlıdır. Küresel bir bakış açısına sahip olan Giddens için gelenek, dünün toplumunda ancak bir kategori olabilirdi. Durkheim’le paylaştığı diğer nokta ise, Durkheim’in intihar-din ilişkisinde söylediği şeyleri risk-gelenek/din bağlamında yeniden tekrarlamasıdır. Fakat, Giddens Durkheim gibi uluslaşma önünde selama durmaz, küreselleşmenin önünde selama durur.

Sonuç olarak, toplumsal kuramın en azından bir kısmında, toplulukla birlikte var olduğu kabul edilen duygusal ve birincil ilişkilerin; dernekler, meslek birlikleri, siyasi partiler gibi özgül amaçlar taşıyan gönüllü kuruluşlar biçiminde devam ettiği vurgulanır. Diğer taraftan bir anlamda klasik kuramda dünün topluluğuna aitmiş gibi düşünülen duygusallık, tikellik ve erdemlilik gibi konuların eleştirel teorisinin “topluluk” kavramıyla yeni bir seyir izlediği söylenebilir.

Genel olarak hem klasik, hem de çağdaş kuramlarda, toplumsal oluşumunda din/geleneğin etkili ve anlamlı bir unsur olduğu düşünülmez. Toplumsal kuramda etkili bir şekilde yer verilmesi, din ve geleneğin, toplumsal hayatta devam etmediği anlamına gelmez. Dinsel gelenekler gönüllü kuruluşlar haline bürünerek sivil olarak, ailede ve bireysel tercihlerde kendilerini devam ettirirler. Gelenek, toplumsal kuramda dünün topluluğuna ait nostaljiler ya da dünün topluluğundan kalma kalıntılar olarak düşünülür. Toplumsal kuramlara genel olarak baktığımızda bilinçli/bilinçsiz, bazen açık olarak ifade edilen, bazen de açık olarak ifade edilmeyen, her durumda iki tutumun olduğu görürüz. Bunlardan birincisi, gelenekle modernin birbirle-

riyle uzlaşmaz doğası olduğuna inanılmasıdır. Bu çerçevede geleneğin; rasyonelleşme ve bireyselleşme gibi modern temaları önleyici özelliği olduğunu düşünenler, bu nedenle onu dönüştürmeyi hedef edinir. Bunu dönüştürmenin en iyi yolu ise, geleneğin dünün kalıntısı olduğunun hatırlanmasıdır. İkincisi ise, Batı'nın tarihsel olarak Katolik ve Protestan gelenekleri üzerinden yaşamış olduğu savaşların derin etkileriyle ilgilidir.

KAYNAKÇA

- Aron, R. (1989) *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (Çev. K. Alemdar), İstanbul, Bilgi Yayınevi.
- Aysoy, M. (2003) *Geleneksel Sonrası Toplum Üzerine*, Ankara, Açı Kitapları.
- Becker, H. P. (1968) *Through Values of Social Interpretation*, New York, Greenwood Press: 248-280.
- Beckford, J.A. (1989) *Religion and Advanced Industrial Society*, London, Unwin Hyman Inc.
- Çelebi, N., Kızılçelik, S. (2002) "İstanbul' da Bir Alman Profesör: Gerhard Kessler", *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2: 105-123.
- Çiğdem, A. (1992) *Akıl ve Toplumun Özgürleşimi*, (Çev. Y. Aktay), Ankara, Vadi Yayınları.
- Durkheim, E. (1984) *The Division of Labor in Society*, New York, The Free Press.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and Self Identity*, Cambridge Polity Press.
- Giddens, A. (1998) *Modernliğin Sonuçları*, (Çev. E. Kuşdil), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Holf, I. U. (1995) *Avrupa'da Aydınlanma*, (Çev. Ş. Sunar), İstanbul, Afa Yayıncık.
- Köker, L. (1998) *İki Farklı Siyaset*, Ankara, Vadi Yayınları.
- Mills, W. (1974) *İktidar Seçkinleri*, (Çev. Ünsal Oskay), Ankara, Bilgi Yayınevi.
- Polama, M. M. (1993) *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (Çev. H. Erbaş), Ankara, Gündoğan Yayınları.
- Spencer, H. (1972) "Societal Typologies", "Military and Industrialism", *On Social Evolution*, Ed. by. J.D. Y. Peel, Chicago and London, The University of Chicago Press: 142-148; 149-174.
- Redfield, R. (1962) "Folkways and City Ways", "The Folk Society", *Human Nature and The Study of Society*, Ed. By. M. P. Redfield, Chicago, The University of Chicago Press: 172-182; 231-253.

- Reissman, L. (1964) *The Urban Process*, New York, The Free Press.
- Tiryakian, E. A. (1990) "Emile Durkheim", *Sosyolojik Çözümlemenin Evreleri*, (Çev. C. Tokluoğlu), (Der. T. Bottomore ve R. Nisbet), Ankara, Verso Yayıncılık: 199-250.
- Tönnies, F. (1955) *Community and Association*, London, Routledge & Kegan.
- Scott, J. (1995) *Sociological Theory*, Cheltenham, Edward Elgar Pub.
- Turner, B. S. (1991) *Max Weber ve İslam*, (Çev. Y. Aktay), Ankara Vadi Yayınları
- Shils, E. (2003) "Gelenek", (Çev. H. Arslan), *Doğu Batı*, Yıl 7, Sayı 25: 101-131.
- Keat, R., Urry, J. (2001) *Bilim Olarak Sosyal Teori*, (Çev. N. Çelebi), Ankara, İmge Kitabevi.
- Weber, M. (1958) *The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism*. New York, Charles Scribner's Sons.
- Weber, M. (1978) *Economy and Society*, Vol I, Berkeley, University of California Press.
- Weber, M. (1987) *Sosyoloji Yazıları*, (Çev. T. Parla), İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları

ABSTRACT

COMMUNITY, TRADITIONAL SOCIETY AND TRADITION IN SOCIAL THEORY

The concepts of community and society are one of the significant and comprehensive dilemmas of social theory. In this study, social theories have been dealt with on the basis of tradition and typologies of society. Historically, classical sociological theories have evaluated societies by means of two opposite typologies, namely community and society. Contemporary theories, on the other hand, have made these typologies more detailed in a way that reflects these two understandings of society. While the conceptual contents of community and society are meticulously differentiated from each other in classical theories; in some of the contemporary theories the contents of community have been incorporated into the theoretical analysis on the basis of modernity. It can be said that in contemporary social theories, in the explanation of society and the speculation of future, the dual distinction of community-society underwent a breaking down on the basis of modernity. Although contemporary theories give consideration to some features of community in theoretical analysis, they have many common points with the classical theory in the context of "the idea that tradition is the opposite of modernity". In social theory, tradition has mostly been thought to be

'nostalgias belonging to the community of the past' or 'the remnants dating from the community of the past'.

Key Words: Social Theory, Community, Society, Traditional Society, Modern Society, Religion and Tradition.